

Grażyna Leśniewska

O współczesnych - i nie tylko - społecznościach wiejskich

Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania 8, 197-203

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Grażyna Leśniewska

O WSPÓŁCZESNYCH – I NIE TYLKO – SPOŁECZNOŚCIACH WIEJSKICH

Wprowadzenie

W rozmyślaniach nad człowiekiem i człowieczeństwem, postaciami życia zbiorowego, kulturą, religią jawi się przekonanie o wyjątkowym znaczeniu przestrzeni – terytoriów, które stanowiły i nadal stanowią miejsce i bazę do kształtowania się więzi między ludźmi. Wieś może być takim przykładem postaci życia zbiorowego, gdzie wytworzyły się więzi społeczne między ludźmi żyjącymi często od pokoleń na wspólnym terytorium. Współcześni badacze poszukują odpowiedzi na pytanie o kierunek rozwoju polskiej wsi i rolnictwa, a w literaturze często powraca pytanie: czy w rolnictwie i funkcjonowaniu obszarów wiejskich są jakieś szczególne cechy, które uzasadniają traktowanie tego działu gospodarki i ludzi w nim pracujących, a zarazem mieszkających na wsi, w sposób odmienny czy też szczególny? Nie ma jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie, tak jak nie ma jednolitego obrazu aktualnej sytuacji na wsi.

Celem niniejszej pracy było przedstawienie kilku spojrzeń na problemy społeczności wiejskich z punktu widzenia socjologa. Prześledzono zarówno uwarunkowania historyczne badań nad społecznościami zamieszkującymi obszary wiejskie, jak również zwrócono uwagę na różnorodny, często kontrastowy obraz współczesnej wsi i ludzi tam mieszkających.

1. Historia badań nad społecznościami wiejskimi

W literaturze przedmiotu można wskazać co najmniej dwa nurty w rozwoju badań nad społecznościami wiejskimi. Charakterystyczne dla przełomu XIX i XX

wieku badania kultur obcych pozwoliły odkryć niejako „okrężną drogą” specyfikę wspólnot kulturowych, a w ich ramach istotę społecznego bytowania jednostki. Odmianą nurtu etnologicznego były zainteresowania rodzimą kulturą środowisk wiejskich. W dążeniu do szczegółowych opisów elementów kulturowych: obyczajów, zwyczajów, tradycji budowlanych, zdobniczych, rzemiosła, etnografowie rejestrowali również specyficzne zasady organizacji życia rodzinnego, relacje sąsiedzkie, ludowy wymiar religijności. Te opisy etnograficzne do dzisiaj stanowią bogate źródło wiedzy o kulturze regionalnej jako czynnika konstytuującym społeczność lokalne w obrębie wsi¹.

Paradoksalnie dociekania nad istotą wiejskich wspólnot wywodzą się także z badań nad zbiorowościami wielkomiejskimi. Wieś stała się punktem odniesienia w poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie: czego brakuje w wielkomiejskim środowisku życia człowieka? W niej to próbowano i próbuje się nadal odkryć istotę osobowych, bezpośrednich stosunków między ludźmi, warunki zapewniające szeroko rozumiany komfort życia jednostce, rodzinie, wiedzę o okolicznościach mobilizujących do pracy, do wysiłku produkcyjnego².

W badaniach dotyczących wiejskich społeczności sprawdzają się założenia funkcjonalizmu, strukturalizmu, podejście historyczno-porównawcze, etnometodologia, interakcjonizm i fenomenologia. Te trzy ostatnie kierunki nazwane zostały w socjologii europejskiej socjologią życia codziennego³. W warunkach Polski początkowo najbardziej typowe były badania o charakterze monograficznym, obejmujące zjawiska społeczne, kulturowe, gospodarcze, religijne. W tym nurcie mieściły się też badania nad przemianami wsi pod wpływem procesów uprzemysławiania, urbanizacji, rozwoju techniki. Inny wątek to rozważania nad sytuacją wsi podmiejskich, funkcjonujących w cieniu wielkich miast⁴.

Lata siedemdziesiąte XX wieku przyniosły wyraźną zmianę orientacji badawczych, przesuując zainteresowania w stronę zjawisk i procesów zachodzących w makroskali. Pojawiły się sondaże stanu świadomości społeczeństwa, stąd też wiele analiz z ostatnich lat dotyczących wsi skupiło się na zagadnieniach różnic standardu życia w mieście i na wsi. Od wielu lat jednym z głównych postulatów

¹ R. Dyoniziak, K. Iwanicka, A. Karwińska, J. Nikołajew, Z. Pucek, *Spółeczeństwo w procesie zmian. Zarys socjologii ogólnej*, Kraków 1997, s. 71.

² M. Wieruszewska, *Wieś w poszukiwaniu całości społeczno-kulturowej*, IRWiR PAN, Warszawa 1991.

³ R. Dyoniziak i in., op. cit., s. 72.

⁴ Ibidem, s. 73.

polityki społecznej było i jest zagwarantowanie równości szans życiowych we wszystkich sferach niezależnie od pochodzenia i miejsca zamieszkania.

2. Społeczności wiejskie – inny świat?

Pojęcie ludności wiejskiej nie jest jednorodną kategorią. W Polsce można wyróżnić przynajmniej trzy grupy, charakteryzujące się odmiennymi cechami zawodowymi, strukturą dochodów, możliwościami rozwojowymi oraz stopniem powiązania ze środowiskiem wiejskim. Do pierwszej grupy zwanej rolnicy-farmery, zaliczyć można tych rolników i ich rodziny, dla których dochody z produkcji rolnej stanowią główne źródło utrzymania, a praca w gospodarstwie rolnym absorbuje większość siły roboczej rodziny.

Drugą grupę stanowi wielozawodowa ludność chłopska, wykorzystująca gospodarowanie w rolnictwie jako uzupełniające źródło dochodów i samozaopatrzenia oraz korzystająca w szerokim zakresie z dochodów pochodzących spoza rolnictwa. Do trzeciej grupy możemy zaliczyć wiejską ludność bezrolną (niezwiązaną z posiadaniem indywidualnego gospodarstwa, a jedynie działki rolnej), utrzymującą się z dochodów nierolniczych i niepowiązaną z funkcjonowaniem rynku rolnego, ale silnie uzależnioną od rynku pracy na obszarach wiejskich. We wszystkich tych grupach ludności wiejskiej występuje duże zróżnicowanie sytuacji materialnej rodzin⁵.

Obszary wiejskie w Polsce nie wyróżniają się specjalnie na tle Europy. Prawie dla każdego fragmentu tych obszarów można znaleźć odpowiednik gdzieś w Europie. Duża jednak część obszarów wiejskich w Polsce ma zdewastowaną strukturę społeczną. To o tych obszarach myślimy, mówiąc: bieda na wsi. Stagnacja, bezradność, pasywność – to terminy najczęściej stosowane przez fachowców od obszarów wiejskich na określenie sytuacji społecznej tych rejonów. Są i obszary nieco inne: te same rodziny od wieków na tych samych kawałkach pól, które z pokolenia na pokolenie są coraz bardziej dzielone na drobniejsze kawałki. Wspomniała mozaika różnorodności, krajobraz łapiący za serce, nasze polskie obyczaje, nasze prapolskie stroje i obrządki świąteczne. To są te miejsca, gdzie zachwyceni ekolodzy, socjologowie i specjaliści od obszarów wiejskich chodzą trochę jak po ogrodzie botanicznym lub skansenie, wzdychając i wołając o pozostawienie tego „ostatniego skrawka polskiego”, bez zmian, przyszłym pokoleniom.

⁵ J. Wilkin, *Polska wieś i rolnictwo w obliczu wielkiej zmiany*, w: *Wymiary życia społecznego, Polska na przelomie XX i XXI wieku*, red. M. Marody, Warszawa 2004, s. 159.

Ale czasami można trafić i na taką polską wieś, która niczym nie ustępuje wsiom zachodniej Europy. Duże, przestronne domostwa – czyste, zadbane i ukwiecone, nowoczesne maszyny rolnicze, świetna sieć dróg.

Stan polskiego rolnictwa można analizować również w oparciu o dane Powszechnego Spisu Rolnego z 2002 roku:

- a) nastąpił spadek ogólnej powierzchni gruntów w użytkowaniu gospodarstw rolnych do 19,3 mln ha;
- b) zmniejszyła się liczba gospodarstw rolnych do 2933,2 tys.;
- c) nastąpił znaczący wzrost (o 46%) liczby gospodarstw rolnych, których użytkownicy prowadzą działalność pozarolniczą;
- d) wzrasta odsetek osób z wykształceniem co najmniej średnim.

Dane te pokazują, że polska wieś znajduje się w stadium transformacji, ale trudno ustalić efekt tych zmian. Konieczne jest zmniejszenie liczby ludności zatrudnionej w sektorze rolniczym, celem eliminacji bezrobocia ukrytego. Potrzeba również, by działalność rolnicza była podejmowana jako świadomy wybór, a nie pełna rezygnacja kontynuacja tradycji rodzinnych. Wzrost liczby osób ze średnim i wyższym wykształceniem rodzi nadzieję na takie właśnie zmiany⁶.

Skomplikowanym problemem jest sprawa wpływu środowisk wiejskich na obraz współczesnej kultury społeczeństwa polskiego. Można mówić o ruralizacji kultury, mając na uwadze zjawiska łatwo obserwowalne, np. wzrost liczby mieszkańców miast pochodzenia wiejskiego czy przenoszenie w mechaniczny sposób wzorów zachowań, jak również należy uwzględnić charakterystyczne cechy tradycji chłopskich: filozofii życiowej, hierarchii wartości, skali aspiracji⁷.

Co prawda współczesna polska młodzież więcej wie o św. Patryku, Walentynkach czy Halloween niż o Katarzynkach, Zielonych Świątkach czy Sobótce, ale jak pisał Zygmunt Gloger: obce rzeczy wiedzieć dobrze jest, swoje – obowiązek.

Wiejskie obyczaje nie tylko solidaryzują członków gromady, ale również uporządkowują życie wspólnoty. Narzucają pewien schemat postępowania, dzięki czemu każdy wie, jak powinien się zachować.

Polska współczesna wieś jest miejscem spiętrzenia się wielu problemów rozwojowych, które na ogół są trudniejsze do rozwiązania niż na terenie miast. Najważniejszym takim problemem jest wysokie bezrobocie, brak miejsc pracy i niemożliwość wykorzystania zasobów siły roboczej na wsi. Utrzymuje się trud-

⁶ H. Wanke, *Pierwszy raport z wyników Powszechnego Spisu Rolnego w 2002 roku*, w: „Wiadomości Statystyczne”, czasopismo GUS i PTS, wrzesień 2003.

⁷ Zob. R. Dyoniziak i in., op. cit, s. 78-79.

na sytuacja ekonomiczna w rolnictwie, prowadząca do pogłębiania się dystansu rozwojowego między rolnictwem polskim i unijnym. Wyraźny regres zanotować można w dostępie mieszkańców wsi do instytucji kultury. Pogłębia się dystans edukacyjny między miastem a wsią. Polska wieś różnicuje się coraz bardziej, zarówno w ujęciu regionalnym, jak i społeczno-ekonomicznym. Niektóre z tych różnicowań powinny niepokoić i mobilizować do wzmożonej aktywności państwa. Znaczna część mieszkańców wsi nie potrafi sobie poradzić w nowych warunkach ekonomicznych i podlega społeczno-ekonomicznej marginalizacji. Z drugiej strony, odnotować możemy na wsi wiele elementów pozytywnych i optymistycznych. Wydatnie poprawił się na obszarach wiejskich stan infrastruktury technicznej, poprawia się stan zdrowotności i przeciętna długość życia mieszkańców wsi. Mieszkańcy ci, a zwłaszcza rolnicy, wykazują w ostatnich kilku latach, przeciętnie biorąc, większą aktywność społeczną niż mieszkańcy miast. Ta wzmożona aktywność, połączona w najbliższych latach ze znacznym napływem środków unijnych na rozwój obszarów wiejskich, może przyczynić się do nadrobienia dystansu rozwojowego nie tylko między miastem a wsią w Polsce, ale też dystansu dzielącego nas od krajów Unii Europejskiej. Wzmocnieniu ulega samorządność lokalna, a władze lokalne cieszą się na wsi znacznie większym zaufaniem niż władze wyższych szczebli. Szereg pozytywnych zjawisk zanotować można było w ubiegłych kilkunastu latach w odniesieniu do stanu środowiska naturalnego. Obszary wiejskie w Polsce charakteryzują się największą różnorodnością przyrodniczą w Europie. To zróżnicowanie może tylko cieszyć, w przeciwieństwie do niektórych zróżnicowań społeczno-ekonomicznych⁸.

3. Przyszłość polskiej wsi

Według zespołu naukowców Polskiej Akademii Nauk⁹ polska wieś za dwadzieścia lat będzie miała więcej mieszkańców, ale mniej rolników, wyższe dochody, ale spoza rolnictwa, nowe szkoły, wodociągi i drogi.

Według GUS w 2002 r. obszary wiejskie zamieszkiwało 38,3% ludności Polski, zdaniem autorów raportu w 2025 roku odsetek ten wzrośnie do 42,6%. Ponieważ cały czas poprawiać się będzie infrastruktura techniczna wsi, coraz chętniej będą się tu osiedlać ludzie starsi, w wieku emerytalnym lub tylko minimalnie młodszy.

⁸ Fragmenty *Raportu o stanie wsi Polska Wieś 2002*, pod red. J. Wilkina, FDPA, Warszawa 2002.

⁹ *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*, pod red. J. Wilkina, IRWiR PAN, Warszawa 2005.

Jednak mimo tego starzenia się wsi nadal średnia wieku będzie tu niższa niż w miastach. Według autorów raportu na wsi pojawi się bowiem moda na posiadanie większej liczby dzieci niż obecnie – model rodziny 2 plus 1 zostanie zastąpiony modelem 2 plus 3. Problemem demograficznym może być jednak wyludnianie się wschodniej części kraju, najbardziej rolniczej.

Ponieważ przeciętny mieszkaniec wsi będzie lepiej wykształcony, z lepszą pozycją zawodową i bardziej aktywny społecznie niż obecnie, zmiany demograficzne wpłyną także na kulturę na wsi. W przyszłości będzie ona kształtowana tylko w niewielkim stopniu przez rolników, a główną rolę odegrają tu osoby niezwiązane z produkcją rolną. Wiele z nich będzie migrantami z miast. Nadal będzie to kultura wiejska (choćby z powodu znacznie większego niż w miastach kontaktu z przyrodą, większego poczucia bezpieczeństwa itp.), jednak w dużym stopniu zbliży się do miejskiej.

Większość autorów raportu spodziewa się, że za 20 lat poziom życia mieszkańców wsi zbliży się do poziomu w mieście pod względem infrastruktury, szans edukacyjnych i zawodowych. Dlatego wieś stanie się tak samo dobrym lub lepszym niż miasto miejscem do życia.

Podsumowanie

Obserwując z perspektywy socjologicznej przeobrażenia, które nastąpiły w społecznościach wiejskich, warto zadać sobie jeszcze może kilka pytań, na które trzeba będzie poszukiwać odpowiedzi i będzie to wyzwanie dla badaczy z różnych dyscyplin naukowych.

Jak odnaleźć jedność w różnorodności między ludnością miasta i wsi, aby obie społeczności miały jednakowe szanse, ale jednocześnie nie zatraciły swego niepowtarzalnego charakteru?

Jak wspomagać rozwój społeczności wiejskich, aby to wsparcie było mądre i przynosiło wiele korzyści?

Jak kreować zasoby ludzkie na wsi, aby rozwijać ich kreatywność, sukces i zamożność?

Jak inspirować aktywność środowisk wiejskich, aby w wielorakich formach tworzyła i podtrzymywała dobre tradycje?

Odpowiedzi na te pytania mają inspirować do myślenia, kształtowania postaw, a także w dalszej perspektywie do prowadzenia badań i zmian w społecznościach wiejskich.

Na koniec warto przytoczyć słowa Jana Szczepańskiego, klasyka polskiej socjologii: „Chłopi trzymają w rękach wiele kluczy otwierających wiele drzwi do przyszłości”¹⁰.

ABOUT PRESENT – AND NOT ONLY – COUNTRY COMMUNITIES

Summary

Present explorers seek on question answer about direction of development of Polish village and agriculture. For many years one of main postulates of social policy guarantee in all spheres the equality of life chances has been independently from origin and the place of residence. Actually Polish village is in stage of transformation, but to hard establish effect of these changes.

Translated by Grażyna Leśniewska

¹⁰ J. Szczepański, *Chłopi i kultura chłopska w społeczeństwie polskim*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1988, s. 13.